

*Елена Рацеева*¹

ОСОБЕНОСТИ НА ЕТНИЧЕСКОТО СЪЗНАНИЕ НА ПОДРАСТВАЩОТО ПОКОЛЕНИЕ БЪЛГАРИ ОТ РЕПУБЛИКА МОЛДОВА

Elena Ratseeva

SPECIFIC TRAITS OF THE ETHNIC CONSCIOUSNESS OF YOUNG BULGARIANS IN MOLDOVA

The article presents the results of a multifaceted associative experiment. It also reflects on some of the peculiarities of the ethnic consciousness young Bulgarians in Moldova. The collected data have revealed differences between urban and rural respondents' perceptions of certain features, which are perceived as typically Bulgarian. Light has also been shed on such respondents' auto- and heterostereotypes as well as on differences in their perceptions of the hierarchy of values reflected in Bulgarian literature. Alongside with a definitely positive auto-stereotype and its obvious similarity to representations of "Bulgarianness", there seems to be a lack of qualitative and quantitative nuances. Also, reactions to the provided stimuli have shown a major predominance of associations with Russian cultural and literary images. However, regardless of the above-mentioned differences, young Bulgarians in Moldova base their outlook on key Bulgarian cultural "images" through which they conceptualize and define Bulgarian ethnic values.

Keywords: Bulgarians in Moldova, ethnic consciousness, associative experiment, personosphere, autostereotype, values.

В статията се представят резултатите на многоаспектния асоциативен експеримент и се коментират някои особености на етническото съзнание на подрастващото поколение българчета от Молдова. Конкретните данни дават основание да се говори за определени различия между градските и селските респонденти в представите им за българската типичност, особеностите на авто- и хетеростереотипите им, а също така в представите за йерархията на българските ценности, отразени в творбите от българската литература. При еднозначно позитивния автостереотип и очевидната му близост с представите за българската типичност, фиксирани са и количествено, и качествено недостатъчна нюансираност или дефицит на представите за българския етнообраз. В реакциите на предложените стимули значително преобладават асоциации с руските литературни и културни образи. Но основата на етнокултурната система координати у подрастващото поколение българи в Молдова се състои от ключови български културологеми, системно концептуализиращи и обуславящи българските етнически ценности.

Ключови думи: бесарабски българи, етническо съзнание, асоциативен експеримент, персоносфера, автостереотип, ценности.

„Напуснал свидните Балкани не за да търси лек живот, а българин да си остане и да опази своя род” – така определя целта на преселването на българите в Буджака поетът Нико Стоянов. В българската диаспора в Бесарабия (а после и в Таврия) нагласата „да останем българи” е неизменна константа, определяща дискурса на лидерите на преселниците в диалога им с властите. Това личи и от „Просьба от всех находящихся здесь болгар” от 29. V. 1811 года – т.е. писмото на лидера на българската емиграция Софроний Врачански до ген. Михаил Кутузов (Грек 1995: 36), в което се изреждат параметрите на

¹ Елена Рацеева (Elena Ratseeva) – доц. д-р в Приднестровския университет „Т. Шевченко“ и в Тараклийския университет „Гр. Цамблак“, ratsseeva@mail.ru

необходимата и достатъчна защита на идентичността в рамките на Руската империя: 1. земя в наследствен ползване, 2. самоуправление в българските села (кметовете и жандармите да са от българите), 3. училища и църкви на роден език. Същите представи откриваме в писмото на таврийските българи до българския цар Борис III (1942 г.), в което те молят царя да им бъде застъпник пред немците (Хаджийски 1994: 183) относно същите права: земя, самоуправление, обучение и богослужение на роден български език. От 90-те години на XX век изискванията за пореден път се актуализират, тъй като това се случва всеки път, когато със смяната на властта българите с нови усилия отстояват правото си „българи да си останат”. И никакви прекеждия в невероятно сложната съдба на преселниците не успяват да премахнат тази нагласа.²

Много точно характеризира ситуацията Петър-Емил Митев в предисловието към книгата „Бесарабските българи за себе си”: „В продължение на малко повече от 150 години нашите сънародници са били поданици на турския султан, руския цар, на румънския крал, след това на съветския генсек и неговите наследници. При това не става дума за такива преходи, които в Средновековието често пъти са означавали [...], че вместо да се плаща данък на един цар, се плаща на друг. Това са промените, които буквално преобръщат нещата, обезсмислят устои, правила и критерии, които са били непохватими (т.е., най-доброто днес, утре може да се окаже по-лошо от най-лошото)” (Митев, Червенков 1996: 17).

Като имаме предвид контекста на историческата центрофуга, през който е минала етнокултурата на бесарабските българи, а и новите социо-културни условия, различни от метрополията, естествено е да се предположат съществени деформации на българската идентичност в диаспората.

Според Х. Хофстеде всяка култура – етническа и организационна – може да бъде описана като съвкупност от четири нива – символи, герои, ритуали и ценности (Хофстеде 2001: 10). Проучванията на тези нива на етнокултурата у младото поколение на бесарабските българи (Рацеева 2010; Рацеева 2011) позволяват да формулираме изводи относно промените (загубите) в техния етнокултурен контур. Очевидно изпразнени са първите две нива (символи и герои), които са изключително важни за транс-лацията на етничността от поколение на поколение.

Макар че през 90-те години на XX в. в периода на етническата мобилизация на бесарабските българи са постигнати сериозни успехи в областта на образованието и културата (в училищата започнаха да изучават българския език и литература, история, култура и традиции на българския народ; създават се български библиотеки, читалища; по селата започват да възраждат и реконструират такива почти загубени традиции, като лазаруване и пр.), все пак трудно може да се преодолее прекъсването, засегнало няколко поколения с образование на различен от майчиния език. Днес изучаването на родната словесност е основният етнокултурен ресурс, благодарение на който се опознават литературните и културните герои – символи на определени епохи, качества, ценности, проблеми и варианти на тяхното разрешаване. Но за повечето българчета от Молдова българската литература и фолклор не са единственият източник на информация за българската култура, защото техният живот в диаспора се оглежда в съзнанието им с образи, възприемани от съвременните литературните текстове, създадени предимно в метрополията.

Преди да представим резултатите от асоциативния експеримент, въз основа на които ще коментираме особеностите на етничното съзнание на българчетата от молдовската диаспора, нека изредим няколко теоретични постановки от научната литература, важни за разсъжденията ни по темата:

Персоносфера е най-променливата част на картината на света: всички културни открития водят до допълнения или корекция на нейния контур, тъй като структурата ѝ е ядрено-периферна, априорно зададена (Хазагеров 2002: 133). За нас тук са важни диалогичността и метафоричността (Пак там). Обектите на персоносферата са лицата (личности и персонажи), с които реципиентът на персоносферата общува (в спор, подражание и пр.), моделирайки поведението си в тоя свят.

² Има публикувани доста материали за българската диаспора в Бесарабия. Библиографията изчерпателно е представена в изданията в 2003 г. труд на И. Ф. Грек, *Болгары Молдовы и Украины: вторая половина XVIII в. – 1995 г.* (Библиографический указатель литературы) – повече от 8 хиляди заглавия на различни езици относно българските преселници в Украйна и Молдова. Публикациите на Н. Н. Червенков допълват информацията относно изследванията в тази област след 1995 година [Червенков Н. Н., *Молдовската българистика днес: 2001–2005 година*. В: *Българистика. Информационен бюлетин*. София, 2006. №12, 39–52.].

При контакт и взаимодействие с другите за преценяването им пак „работят“ и метафорично значещите прецедентни имена: Прометей, Дон Кихот, Дон Жуан и под. (Красных, Гудков: 1997). Персоносферата може да се разглежда в индивидуален, групов и национален или транснационален аспект, както и на този или друг културен ареал. (Хаззагеров 2002: 133). В метафоричната си функция героите във всеки конкретен случай образуват т.нар. „поле“, осигуряващо особеностите на конотирано възприятие и разбиране на името символ, според преценката на социалната роля в дадената култура, тук и сега. Именно различията между персониферите на хората и културите определят разликата в съдържанието на идентификационните категории. Как точно разбираме патриотизма или консерватизма например, зависи от това кои личности в нашата персонифера репрезентират за нас това понятие. Т.е. персониферата изпълнява роля на идентификатор.

Образ – не е признак на обекта, а е категория на съзнанието. В човешкото съзнание образите се включват в принципно друга мрежа на взаимни връзки и отношения, отколкото тези, които са характерни за техните праобрази в реалния свят. Съзнанието разгръща за тях принципно нов контекст, в който особена роля играят асоциативни отношения, системно реорганизиращи картината на света (Арутюнова 1999: 317).

Образът винаги е емоционален, той се оформя в съзнанието стихийно и „живее“ там относително независимо от човешката воля (Арутюнова 1999: 318).

Синкретичност, типичност и съдържателност са най-съществени особености на образа, защото:

А) обобщението на натрупания опит е една от главните функции на образа, с чиято помощ се обединяват всички данни, които човек получава чрез многобройните си връзки със света (синкретичност);

Б) образът побира в себе си представата за типичните сфери, като се закотвя за някакви конкретни исторически условия, пространствени граници, национални особености (типичност);

В) образът обединява различни аспекти на обекта (форма, съдържателни характеристики), обаче, бидейки само приблизително съответствие на оригинала, не изисква подробна информация, а се изгражда въз основа на някаква доминанта, характеризираща личностната позиция на този, който изрича съждение (*съдържателност*) (Арутюнова 1999: 318).

При етнолингвистичния подход **стереотипите** се разглеждат като образи и представи за едни или други етнически групи, за външния им вид, историческото им минало, особеностите на живота им, за техния език и трудовите навици. При проучване на стереотипи, които са се оформили като образи, е възможно да се фиксира типичното за разглеждания обект, тъй като стереотипите притежават устойчивост, категоричност, опростеност/схематичност, лесно разпознаване, избирателност, обобщеност, емоционалност (Красных 2002: 39).

За нас в случая е важно, че структурата на стереотипа се състои от център и периферия и че в центъра на образа се разполагат един или два най-забележителни, най-ярки признака, които се възприемат емоционално и изграждат в съзнанието стереотипния образ. Информационните съставки на стереотипа „типичен представител“ на една или друга група се дължат не само на знание за реалните представители на групата, но до голямата степен се диктуват от абстрактното знание „за тях въобще“, получено от най-различни източници – семейството, училището, медиите, непосредствено от социума и т.н.

По-нататък в статията ще ползваме термина на Красных **стереотипен образ** (Красных 2002: 177), имайки предвид общите черти на категориите *образ* и *стереотип* (синкретичност, съдържателност, емоционалност, стихийност, избирателност), както и общата им природа (1. изграждат се въз основа на определена доминанта, имат център и периферия; 2. обитават обща среда – съзнанието; 3. формират се чрез усвояване на своя и чужд опит, под влияние на масмедии, художествена литература, фолклор и т.н.)

Асоциативният експеримент е признат като максимално точна съвременна технология за анализ на особености на езиковото съзнание у един или друг народ или група, а получените данни се интерпретират като отражение на съзнанието на носителите на различните култури – етнически или социални. Реакции на стимул, които се срещат два и повече пъти, се определят като стереотипни. Единичните реакции се квалифицират като нестандартни, представящи периферията на концепта, но и полето за потенциалното му развитие. (Джамбаева 2013)

В рамките на този материал ще бъдат представени няколко фрагмента от многоаспектния асоциативен експеримент, проведен сред подрастващото поколение българчета от Република Молдова,

представящи особеностите на тяхната персоносфера, представите им за българската типичност, особеностите на авто- и хетеростереотипите им. Чрез представите на бесарабските българчета за йерархията на българските ценности, отразени в творбите от българската литература, ще могат да се фиксират етноценностните ориентации на самосъзнанието.

Асоциативният експеримент е проведен през 2009 г. сред учениците от 8. – 10. клас в 5 от 30-те училища в Република Молдова, където се изучават български език и литература. Общо респондентите са 162, от тях 80 са от молдовските села с компактно българско население (Кортен, Кайраклия, Колибабовка) и 82-ма са от градовете Тараклия и Кишинев. Освен това са анкетирани всички участници на 10 поредни Републикански олимпиади (от 17-та през 2006 г. до 26-та през 2015 г.), като реакциите са съпоставени с тези от 2009 г. Анализът на тяхната динамиката ни позволява да осмислим характерните особености на етническото съзнание на подрастващото поколение българи от молдовската част на диаспората.

1. Структура на персоносферата у подрастващото поколение българи от молдовската диаспора

На учениците бе предложено да назоват имената на исторически дейци, литературни и културни герои, които според тях са символи на определени качества (*женственост, мъжественост, трудолюбие, добросъседство* и други, в една или друга степен характерни за българската модална личност). Независимо от това, че контекстът на анкетирането (по време на Републиканската олимпиада по български език и литература) би трябвало да даде някаква грешка (в смисъл на акцент върху българските персоналии), съотношението на реакциите е изключително показателно:

Общо образи символи	Български образи символи	Руски образи символи	Румънски образи символи	Други
475	84	298	15	78
100%	17,68%	62,73%	3,15%	16,42%

Нека представим образите, „населяващи” българската част на персоносферата у учениците българи в руски училища в Молдова, които изучават български език, литература, история и култура с 4 часа седмично. В случая става дума за културни концепти, културологеми, конструкти на менталното пространство, способни да изпълняват метафорическа и диалогична функция. От 84 български имена символи 6 са на исторически личности: В. Левски, Х. Ботев, И. Вазов, майката на И. Вазов, Паисий Хилендарский, Кирил и Методий; 5 – на съвременни писатели (4-ма от които са бесарабски български автори – Петър Бурлак-Вълканов, Нико Стоянов, Таня Танасова, Георги Барбаров и Ат. Стоев, поет от България, няколко години преподавал в с. Паркани). Но основно метафоричната и диалогична функция се изпълняват от литературни герои: баба Илийца, Гургана, Султана, Лазар Глаушев, Серафим, Бай Ганьо, Стоян Глаушев, Ралица, Боне Крайненец, Пенка, Моканина, Дядо Йоцо, Хаджи Димитър, Крали Марко, Хитър Петър, Ангелинка, Николчо. Характерно е, че доста често се назовават литературните герои и без собствено име, по тяхната функция или признак (Ботевият четник, другоселецът, ленивата снаха), или пък образите се посочват събирателно (хъшовете, героите на Елин Пелин, майката от произведенията на Вазов). Най-предпочитаните мъжки образи са Васил Левски, Христо Ботев, Серафим и Иван Вазов, а сред женските образи най-предпочитаните са баба Илийца, Гургана, Ралица, Султана.

Като особеност на българската част на персоносферата се проявява тенденцията към своеобразно свиване на етнокултурната информация: някои имена се възприемат като символи на повечето характеристики. Например баба Илийца от разказа на Иван Вазов „Една българка” според анкетите възлиза на 10 от предложените 12 качества; Гургана от поемата „Изворът на Белоногата” се определя като образ символ на 8 качества; образът на Васил Левски се концептуализира като символ по 4 характеристики от 12-те (мъжественост, решителност, любов към земята и към хората) и т. н.

Тези данни корелират с други проучвания на особеностите на етнокултурната идентификация на младото поколение българи от Молдова. По време на 19-та Републиканска олимпиада на участниците бе предложено да подчертаят от 30 имена в списъка тези, които могат да се използват за сравнение и да назоват съответните качества (например: *като Херакъл – силен*). Интересно е, че са подчертани

същите имена и в същата йерархия, както в предишното анкетиране: сред мъжките образи води Васил Левски (в 94% анкети), а сред женските – баба Илийца (100%). Освен тях с доста голям процент се проявяват имената на Бай Ганьо (71%), Хитър Петър (69%) и Крали Марко (55%).

Резултатите от асоциативния експеримент показват, че в реакциите на респондентите (ученици от български произход) далеч не е задействан целият арсенал на образите от програмата по българска литература, практически няма и образи от творби извън програмните. Също така очевидно е и отсъствието на вътрешна нагласа за диалог между културите, макар че в училищата с български контингент учениците изучават няколко езика и литератури (българска, руска, молдовска, световна). Но все пак българската част от персониферата на бесарабските българчета представя своеобразна система от ключови образи на българската култура.

Представите за българската типичност

На учениците са предложени няколко етнически стереотипа, като в последните примери те трябва да допълнят модела, като запишат съответната характеристика:

Педантичен като немец.

Темпераментен като италианец.

..... като българин.

..... като българка.

Стереотипният образ на българина: определяйки качества и характеристики на модалната личност на българина, респондентите са употребили 44 различни думи, от които 36 съдържат позитивна оценка, а 8 думи са отрицателни характеристики. Респондентите от селата определят контурите на българската модална личност с 22 думи, от които само 1 назовава отрицателно качество (скъперник); представителите на Кишинев и Тараклия използват 29 думи, от които 8 са за отрицателни качества (скъперник, свидлив, вреден³, глупав, глупак, нахален, неточен, високомерен).

Произход на респондента	Общо думи = 44	Положително конотирани	Отрицателно конотирани
село	22	21	1
град	29	21	8

Отрицателно конотираните думи основно са свързани с отношението към собствеността (скъперник, свидлив). Сред положително конотираните характеристики, пряко или косвено свързани със същата зона на съзнанието, са: пестелив, не свидлив, рационален, гостоприемен. В представите на подрастващото поколение българи от Молдова центърът на стереотипния образ „българин“ е съставен от характеристиките трудолюбив (34), скъперник (15) и свободолюбив (13).

Горепосочените качества се нюансират и се концептуализират чрез синоними и антоними. Интересно е, че 34/29/31 е статистиката на целия масив заедно със синонимите и антонимите и тя очертава същите 3 най-ярки характеристики, определящи стереотипния образ за типичния българин:

- *трудолюбив (34)*
- *скъперник (15), свидлив (7), пестелив (3), пресметлив (1), не свидлив (1), щедър (2)*
- *свободолюбив (13), родолюбив (8), патриотичен (8), независим (2)*

Периферията на стереотипния образ е представена от нечестотните характеристики, които обаче в съвкупността си доста релефно предават типологическите параметри на българската характерност, каквато я представят М. Семов (Семов 1999) и други български народопсихолози (Защо... 1994). Любопитно е, че понякога сред тези характеристики се срещат и полюсно противопоставени оценки:

- *Мъдър, съобразителен, хитър, умен, грамотен, глупак, тъп;*
- *Търпелив, спокоен, рационален, храбър, смел, решителен, твърд;*
- *Културен – нахален, търгов;*
- *Гостоприемен, гостолюбив, щедър, добър, доброжелателен, дружелюбен, искрен, благодарен, предан, справедлив;*

³ вреден (рус.) – в бесарабските български говори думата означава отрицателни качества на характера – конфликтен, с неприятни обноси, инатчия, саможивец, интригант, егоист, нахален, агресивен и под. – Бел. авт.

- *Весел, шегаджия, строг, вреден;*
- *Горд, горделив, високомерен;*
- *Красив, прекрасен;*
- *Отговорен, неточен;*

Резултатите от експеримента показват голяма дисперсност в характеристиките на „типичния българин“: само 8 от 44 думи са употребени повече от 5 пъти, а 18 думи са употребени еднократно. Ако сравним показателите по критерий село – град, ще забележим, че в анкетите на респондентите от село само 3 характеристики са употребени повече от 5 пъти (трудолюбив, свободолюбив, родолюбив), докато при младежите от града характеристики на типичния българин с честотност над 5 са повече: скъперник, трудолюбив, свидлив, хитър, гостоприемен. Наблюдава се и значително разминаване в съдържанието на стереотипния образ на типичния българин у учениците от града и от селата. Според селските ученици най-честотни са: трудолюбив (23), свободолюбив (12), родолюбив (8); за градските респонденти това са скъперник (12) и свидлив (7), трудолюбив (11), хитър (7), гостоприемен (6). При това трябва да подчертаем, че не става дума просто за различни доминанти, а за това, че ключовите характеристики в представите на селските българчета от Молдова (свободолюбив, родолюбив, патриотичен) не се оказват актуални от гледна точка на градските респонденти (съотношението е 25 : 4).

Родолюбив, справедлив, искрен, благодарен – тези характеристики от началния компонент във формулата „... КАТО БЪЛГАРИН“ са употребени само от селските респонденти, докато определенията **независим, строг, дружелюбен, рационален** се срещат само в анкетите на подрастващото поколение българи от Молдова, живеещи в градове (заради своята дистанцираност и абстрактност тези реакции по-скоро напомнят хетеро-, отколкото автостереотипи).

Като цяло можем да констатираме, че в анкетите на селските респонденти образът на българина е представен по-цялостен и по-позитивен, по-релефен и по-близък, отколкото го характеризират градските респонденти. Различията са свързани според мен с това, че по селата има българска среда и учениците по-конкретно си представят контекста и реалността, в която живее българската общност на Република Молдова, повече се усещат причастни към нея и нейните ценности.

Що се отнася до **стереотипния образ на „типичната българка“**: само 3 характеристики се повтарят повече от 5 пъти: – трудолюбива (38), красива (15), умна (11), а корелацията село – град в този случай не проявява особени различия. Но и образът на типичната българка в очите на селските респонденти пак е по-позитивен и по-близък, отколкото в представите на градските българчета от Молдова.

Интересно е да разгледаме по-подробно несъпадащите стереотипни представи у градските и селските респонденти. Селските ученици асоциират гостоприемството с българката, докато градските – с образа на типичния българин; ако единствено отрицателно качество на стимул **българка** според селските респонденти е *мързелива* (което въобще не се среща в градските анкети), в реакциите на градските респонденти отрицателните характеристики са повече, но те като че ли се отнасят към стереотипа за жената въобще и проявяват влияние от страна на руските културни текстове (сварлива⁴, приказлива, бавна, несериозна).

Проучването на представите на молдовските ученици от българския произход за йерархия на ценностите на българската култура еднозначно показва, че доминират родолюбие, патриотизъм – 74%; свобода и независимост – 50%; семейство – 34%; трудолюбие – 31%. А при персонификация на такова качество като родолюбив, същите респонденти нареждат на първо място Васил Левски и баба Илийца.

3. Авто- и хетеростереотипите на бесарабските българчета интересно се съотнасят с представите им за типичния българин и типичната българка.

Какъв е бесарабският българин в сравнение с руснаците, молдованите, украинците и българи от България? На този въпрос най-често се отговаря, че **бесарабските българи** в сравнение с руснаците са по-трудолюбиви и по-скъперници, по-родолюбиви и по-големи традиционалисти от тях; по-добри стопани, но по-страхливи. Обаче са по-смели и по-умни от молдованите; по-търпеливи и по-родолюбиви от украинците; по-щедри и по-гостоприемни, по-способни и по-наивни в сравнение с българите от България.

⁴ сварлива (рус.) – свадлива.

Общо взето се забелязва, че представите за характерността на бесарабските българи в сравнение с руснаци, молдовани, украинци са много по-конкретни и съдържателно по-определени, отколкото при сравнение с българи от България. Реакциите относно съседите отчетливо проявяват центъра и периферията на хетеростереотипните образи, и съвсем не е така, когато бесарабските българи се сравняват с българите от България. Тук почти няма съвпадащи характеристики. Ако при сравнение на бесарабския българин със съседите респондентите използват от 20 до 25 характеристики (някои от тях се повтарят до 15 пъти), за сравнения с българите от метрополия са използвани 39 думи, само 6 от които се употребяват повече от 1 път. Интересното е, че пак критерият на сравнението е *трудолюбие* и *скъперничество*, именно тези характеристики са най-честотни (по 5) и тук. Но ако относно първия критерий мненията съвпадат (бесарабският българин се смята за по-трудолюбив), относно това кой е по-скъперник, представите не са еднозначни. Но при всички подробности автостереотипът у подрастващото поколение българи от Молдова е еднозначно позитивен (отрицателно конотираните характеристики са свързани само с отношението към собствеността – очевидно проблемната зона на менталност у бесарабските българи).

Следователно като цяло автостереотипът на подрастващото поколение българи от диаспората напълно се покрива с представите за типичния етнообраз, като базовите маркери на българската типичност са характеристиките *трудолюбив* и *скъперник*. Любопитно е, че няколко пъти, говорейки за бесарабските българи, респондентите говорят в 1 лице мн. число: *Мы жадные в хорошем смысле*⁵.

4. Представите на бесарабските българчета за йерархия на българските ценности

Представите за йерархия на ценностите, отразени в българската литература							
№ на позицията	Ценности	Тараклия	Кишинев	Кортен	Калибабовка	Кайраклия	Общ брой (%) отговори
1-5	Патриотизъм	26	25	21	18	8	98 – 20%
1-5	Свобода	18	8	21		20	67 – 14%
1-5	Трудолюбие	12	8	16	13	13	62 – 13 %
1-5	Семейство	12	14	12	2		40 – 8,0 %
1-5	Честност	3	1	5	15	2	26 – 5,0 %
1-5	Традиции	5	12		5		22 – 4,0 %
2, 3, 5	Доброта	4	3	3	6	3	19 – 3,8 %
1, 2, 3, 5	Родолюбие	1	1	5		10	17 – 3,4 %
2, 3, 4	Смелост				9	7	16 – 3,3 %
1, 2, 4, 5	Майка	6	3	4		2	15 – 3,0 %
1, 2, 5	Език	1	7	2		3	13 – 2,6 %
2, 3, 4	Храброст	2			5	5	12 – 2,4 %
1, 4	Земя	4	2	3		3	12 – 2,4 %
2, 4, 5	Любов	4	2	3	1	1	11 – 2,2 %
2, 3	Независимост	6	3	1			10 – 2,0 %
1, 4, 5	Мъдрост	1	1		7		9 – 1,8 %

⁵ Мы жадные в хорошем смысле (рус.) – Ние сме скъперници в хубавия смисъл.

1, 3, 5	Вяра	3	5				8 – 1,6 %
2, 3	Родители	4	2	1			7 – 1,4 %
4, 5	Култура	2	3			1	6 – 1,2 %
5	Ум		1	2	1		4 – 0,8 %
5	Дружба		3			1	4 – 0,8 %
4	Деца			4			4 – 0,8 %
3	Преданост			1	2		3 – 0,6 %
3	Пари	2	1				3 – 0,6 %
4	Войводи				3		3 – 0,6 %
<i>Общ брой отговори</i>		116	105	104	87	79	491 – 100 %

На учениците бе предложено да назоват и да подредят 5 ценности, най-отчетливо и най-силно проявени, според тях, в творби от българския фолклор и българската литература, изучавани в училище. Фиксирани са 759 отговора по 5 позиции. Във всяка от позициите съответно са представени от 69 до 35 различни думи, с които учениците назовават ценностите.

Брой на думи според употребата им в анкетите

№ на позицията в йерархията	Общ брой на употребените думи	1 път	2 пъти	3 пъти	4 пъти	5 пъти
1	35	20	4	5	1	12
2	57	39	3	3	4	8
3	64	35	12	5	2	8
4	69	42	12	4	2	9
5	65	33	20	6	4	6

Честотността на някои ценности е значително по-висока от другите, те се срещат във всичките 5 позиции (патриотизъм, свобода, трудолюбие, семейство, честност, традиции). Очевидно именно те оформят центъра (ядрото) на представите на молдовските българчета за ценностната система, отразена в българската литература. Според честотността на реакциите (50,5%) явно преобладават ценности от фолклорните и литературни творби, посветени на национално-освободителната борба на българите:

- патриотизъм и родолюбие (23,4%);
- свобода и независимост (16%);
- храброст и смелост (6,3%);
- език (2,6%);
- вяра (1,6%);
- преданост (0,6%).

Следващата група ценности е свързана с българската душевност и националния характер: **трудолюбие** (13%); семейство (8%); честност (5%) традиции (4%); мъдрост, ум (2,6%); земя (2,4%); любов (2,2%); култура (1,2%); приятелство (0,8%),; пари (0,6%).

В Таблицата са представени само ценностите, назовани не по-малко от 3 пъти. Впечатлява високата степен на дисперсност в отговорите: във всички позиции около половината регистрирани отговори са единично употребени думи, а броят на думите, употребени не по-малко от 5 пъти, се колебае от 6 до 12 в зависимост от позицията.

Единичният отговор реално може да бележи различни ситуации:

1. по-високата степен на конкретност или пък обобщение в сравнение с другите (напр. „семејство“ спрямо единичните отговори „майка“, „баща“, „деца“, „роднини“ и под.);
2. представяне на ценности чрез символи или герои (напр. народни герои, воеводи, а не с абстрактните „патриотизъм“ или „героизъм“, както е в другите типични отговори);
3. по-голяма или по-малка степен на проявена дистанцираност към отразените в българската литература ценности (напр. не „вяра“, а „религия“);
4. неумение да различават отенъци на синонимите (свободолюбие – волнолюбие), респ. да осъзнават на руския език и култура (воля, волнодумство и т. н.);
5. индивидуално, оригинално възприятие на творбите или проекции на съвременните, актуални за учениците ценности (териториална цялост на държавата) и т.н.

Най-високата степен на дисперсност се фиксира в отговорите на българчетата от гр. Кишинева и с. Кортен. Обаче ако ги сравним, ще видим съществена разлика в начина на концептуализация на ценностите на българския свят у тези, които живеят в българска езикова среда и в контекста на българските традиции, и тези, които изучават родния си език извън етнокултурна и езикова среда. Единичните отговори у кортенците са: българин, бащина къща, земя, стопанство, вежливост, срамежливост, търпеливост, остроумие, хитрост, пестеливост и др. С тях се назовават български характерологични черти и се доближават до характеристики, посочените от български народопсихолози, като Антон Страшимиров, Константин Петканов, Кирил Христов и др. (Защо...: 1994), както и от Марко Семов (Семов 1999), докато единичните отговори на кишиневските българчета са значително по-абстрактни и в по-малка степен концептуализират йерархията на българската ценностна система, като очевидно се дистанцират от ключовите послания на българския фолклор и литература – култура, писменост, брынза⁶, вино, учител, ум, верност, откритост, решителност, весел, сила воли⁷, твърдост, приятелство и др.

Нашите наблюдения по тези въпроси допълват и потвърждават изводите в проучвания на И. Кауненко (Кауненко 2006: 124): констатираната от нея биетничност на молдовските българи очевидно се проявява при реакции на стимул „...като българка“. Резултатите корелират с данните на А. Горбуненко за етничните стереотипии на бесарабските българи (Горбуненко 2005: 196), в частност, върху нов материал се потвърждава, че най-размита е корелацията на стереотипите за местния (бесарабски) българин и за българина от метрополията. Еднозначно се извежда на преден план ценностите на национално-освободителната борба, това подкрепят и най-предпочитаните от тях литературни и културни герои. Обаче в представите за българския етнообраз и в автостереотипите тези ценности значително отстъпват на ценностите на българската душевност – актуализират се като свръхценности *семејството, домът, любов и милосърдие*.

Нека обобщим информацията за особеностите на етничното съзнание на подрастващото поколение молдовски българи. При еднозначно позитивния автостереотип и очевидната му близост с представите за българската типичност се проявяват недостатъчна нюансираност на представите за българския етнообраз, дефицит на образите, представляващи българската характерност. В реакциите на предложените стимули значително преобладават асоциации с руските литературни и културни образи и по тази причина се очертава дисонанс в представите за йерархията на българските ценности. Но основата на етнокултурната система се състои от ключови български културологеми, системно концептуализиращи и обуславящи българските етнически ценности.

ЛИТЕРАТУРА

- Арутюнова 1999:** Арутюнова, Н. Д. *Язык и мир человека*. Москва: Языки русской культуры. // **Arutyunova 1999:** Arutyunova, N. D. *Yazyk i mir cheloveka*. Moskva: Yazyki russkoj kulytury.
- Горбуненко 2005:** Горбуненко, А. Исследование этнических стереотипов как условие менеджмента мультикультурного образования//*Мультикультурное образование. Материалы международной конференции*

⁶ брынза (рус.) – сирене

⁷ сила воли (рус.) – сила на волята

- 16–17 декември 2004 година. Сост. Т. Стоянова. Кишинэу: Vector, 190–198. // **Gorbunenco 2005:** Gorbunenco, A. Issledovanie etniceskyh stereotipov kak uslovie menedjmenta multikulyturnogo obrazovaniya // *Multikulyturnoye obrazovaniye. Material mezhdunarodnoy konferentsii 16-17 dekabrya 2004 goda.* Sost. T. Stoianova. Kishineu: Vector. 190–198.
- Грек 1995:** Грек, И. Ф. Органы управления „задунайскими переселенцами” в первой половине XIX в. // *Страницы истории и этнографии болгар Молдовы и Украины.* Сост. С. Новаков. Кишинев: Штиинца, 33–60. // **Grek 1995:** Grek, I. F. Organ upravleniya „zadunayskimi pereselentsami” v pervoy polovine XIX v. // *Stranitsy istorii i etnografii bolgar Moldovy i Ukrainy.* Sast. S. Novacov. Kishinev: Shtiintsa, 33–60.
- Грек 2003:** Грек, И. Ф. *Болгары Молдовы и Украины: вторая половина XVII в. – 1995 г. Библиографический указатель литературы.* Кишинев: S.Ş.B. // **Grek 2003:** Grek, I. F. *Bolgary Moldovy i Ukrainy: vtoraya polovina XVII v. – 1995 g. Bibliograficheskiy ukazately literatury.* Kishinev: S.Ş.B.
- Джамбаева 2013:** Джамбаева, Ж. А. *Ассоциативный эксперимент: методологические основы* № 1 (92). // **Dzhambaeva 2013:** Dzhambaeva, Zh. A. *Assotsiativny eksperiment: metodologicheskie osnovy.* № 1 (92) 2013 <<http://enu.kz/repository/repository2014/Associativnyi-experiment.pdf>> (29.03. 2014)
- Защо... 1994:** *Защо сме такива? В търсене на българската културна идентичност.* София: Изд. къща „Светлоструй”. // **Zashto... 1994:** *Zashto sme takiva? V tarsene na balgarskata kulturna identichnost.* Sofiya: Izd.kashita „Svetlostruy”.
- Кауненко 2008:** Кауненко, И. К проблеме этнического самоопределения молодежи Молдовы. // *От языкового многообразия к полиязычному и мультикультурному образованию. Материалы международной конференции 5-6 декабря 2006 года.* Сост. Т. Стоянова. Кишинэу: Vector, 116–126. // **Kaunenکو 2008:** Kaunenکو, I. K probleme etniceskogo samoopredeleniya molodezhi Moldovy. // *Ot yazkovogo mnogoobraziya k poliyazchnomu i mulytikulyturnomu obrazovaniyu. Material mezhdunarodnoy konferentsii 5-6 dekabrya 2006 goda.* Sost. T. Stoianova. Kishineu: Vector, 116–126.
- Красных 2002:** Красных, В. *Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология.* Москва: Гнозис. // **Krasnih 2002:** Krasnih, V. *Etnopsiholingvistika i lingvokulyturologiya.* Moskva: Gnozis.
- Митев, Червенков 1996:** Митев П., Червенков Н. *Бессарабските българи за себе си.* София: Международен Център по проблемите на малцинствата. // **Mitev, Chervenkov 1996:** Mitev P., Chervenkov N. *Bessarabskite bulgari za sebe si.* Sofia: Mezhdunaroden Tsentar po problemite na maltsinstvata.
- Налчаджян 2004:** Налчаджян, А. А. *Этнопсихология.* 2 изд. СПб.: Питер. // **Nalchadzhyan 2004:** Nalchadzhyan, A. A. *Etnopsihologiya.* 2 izd. SPb.: Piter.
- Рацеева 2007:** Рацеева Е. В. Особенности изучения болгарской литературы в Молдове как средство этнокультурной идентификации // *Relaioiile moldo-bulgare: probleme de cercetare.* Сост. Н. Червенков. Кишинев: S. Ş. B., 12–144. // **Ratseeva 2007:** Ratseeva E. V. Osobennosti izucheniya bolgarskoy literatury v Moldove kak sredstvo etnokulyturnoy identifikatsii // *Relaioiile moldo-bulgare: probleme de cercetare.* Sost. N. Chervenkov. Kishinev: S. Ş. B., 125–144.
- Рацеева 2011:** Рацеева Е. В. Традиция и словесность: этнокультурный потенциал программных произведений болгарской литературы для трансляции этничности в условиях диаспоры. // *Этносоциологические и этнопсихологические процессы в трансформирующемся обществе: Слово и традиция.* Т. II ч. I. Под ред. В. П. Степанов. Тирасполь: Полиграфист, 49–65. // **Ratseeva 2011:** Ratseeva E. V. Traditsiya i slovesnosty: Etnokulyturniy potentsial programmyh proizvedeniy bolgarskoy literatury dlya translyatsii etnichnosti v usloviyah diaspory. // *Etnosotsiologicheskie i etnopsihologicheskie protsessy v transformiruyushtemaya obshtestve: Slovo i traditsiya.* T. II ch. I /pod red. V. P. Stepanova. Tiraspolu: Poligrafist, 49–65.
- Рацеева 2010:** Рацеева Е. В. Проблемы и предпосылки формирования этнокультурной и гражданской идентичности у подрастающего поколения болгар Республики Молдова в рамках образовательного процесса. // *Revista de etnologie și culturologie.* Под ред. В. П. Степанова. Кишинев: Busines- Elita SRL, Vol.8. 63–67. // **Ratseeva 2010:** Ratseeva E. V. Problemy i predposylki formirovaniya etnokulyturnoy i grazhdanskoy identichnosti u podrastayushtego pokoleniya bolgar Respubliki Moldova v ramkah obrazovatelynogo protsessa // *Revista de etnologie ei culturologie.* pod red. V. P. Stepanova. Kishinev: Busines- Elita SRL, Vol.8. 63–67.
- Семов 1999:** Семов М. *Българска народопсихология.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски”. // **Semov 1999:** Semov M. *Balgarska narodopsihologiya.* Sofiya: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski”.
- Стефаненко 1999:** Стефаненко, Т. Г. *Этнопсихология.* Москва: Институт психологии РАН. // **Stefanenko 1999:** Stefanenko, T. G. *Etnopsihologiya.* – Moskva.: Institut psihologii RAN.

- Хаджийски 1994:** Хаджийски М. До Н. В. царя на българите Борис III // *Мишо Хаджийски Пуста чужда чужбина*, София, 183–184. **Hadzhiyski 1994:** Hadzhiyski M. Do N. V. tsarya na balgarite Boris III // *Misho Hadzhiyski Pusta chuzhda chuzhbina*. Sofiya, 183–184.
- Хазагеров 2002:** Хазагеров, Г. Персоносфера русской культуры // *Новый мир*, №1, 133–145. **Hazagerov G. 2002:** Hazagerov G. Personosfera russkoi kultury // *Novyi mir*, №1, 133–145.
- Хофстеде 2001:** Хофстеде Х. *Култури и организации. Софтуер на ума*. София: Класика и стил. **Hofstede 2001:** Hofstede H. *Kulturi i organizatsii. Softuer na uma*. Sofiya: Klasika i stil.
- Червенков 1995:** Червенков Н. Н. Изучение истории болгар Молдовы и Украины: основные этапы. // *Страницы истории и этнографии болгар Молдовы и Украины*. Сост С. Новаков. Кишинев: Штиинца, 5–32. **Chervenkov 1995:** Chervenkov N. N. Izuchenie istorii bolgar Moldov i Ukrain: osnovne tap. // *Stranitsy istorii i etnografii bolgar Moldovy i Ukrainy*. Sast. S. Novacov. Kishinev: Shtiintsa, 5-32.
- Червенков 2006:** Червенков Н. Н. Молдовската българистика днес: 2001–2005 година. // *Българистика. Информационен бюлетин*. София, № 12, 39–52. // **Chervenkov 2006:** Chervenkov N. N. Moldovskata balgaristika dnes: 2001–2005 godina. // *Balgaristika. Informatsionen byuletin*. Sofiya, № 12, 39–52.